

fri tanke

**FRI VILJA
OCH
MÄNSKLIKT
ANSVAR**

**ILLUSION ELLER
VERKLIGHET?**

RED. ALF LINDERMAN OCH HANS LILJENSTRÖM

Innehåll

PROLOG:

Hans Liljenström och Alf Linderman 7

DEL I. HANDLINGSORIENTERADE PERSPEKTIV

- I. Biologi, inte fri vilja: intervju med en determinist 23
Agneta Lagercrantz
2. Människans vilja och det levande sammanhanget 43
Pella Larsdotter Thiel
3. Den fria viljan i praktiken 55
Sara Linderman
4. Subjekt – vilja – livsmening 71
Ted Harris
5. Ett socialpsykologiskt perspektiv på människans frihet 93
Alf Linderman

DEL 2. TEORETISKA PERSPEKTIV

6. Att fatta beslut, av fri vilja 123
Hans Liljenström
7. Frihet och medvetande, ett neurovetenskapligt perspektiv 157
Peter Århem
8. Medvetandet, fri vilja och intention i modern fysik 179
Håkan Snellman
9. Kan medvetandet påverka materia? 195
Paavo Pylkkänen
10. Människans frihet och ansvar 207
Rainer Carls
- II. Gud och människa i ljuset av evolutionen 235
Antje Jackelén

EPILOG:

Hans Liljenström och Alf Linderman 251

Referenser 267

Prolog:

Hans Liljenström och Alf Linderman

DEN HÄR BOKEN handlar om frågor kring viljans frihet och människans ansvar. Dessa frågor kommer att diskuteras ur olika perspektiv i bokens olika kapitel. Inledningsvis vill vi bara reflektera lite mer kring människans frihet och de olika val vi förväntas göra i olika sammanhang, och på ett mer allmänt plan problematisera kring människans valfrihet.

Det kan kanske förefalla lite oväntat att ställa den fråga som ställs i rubriken till den här boken: Fri vilja och mänskligt ansvar – illusion eller verklighet? De allra flesta av oss människor lever i en naturlig och självklar förståelse av att vi har en möjlighet att välja.

Hela vårt samhälle är också konstruerat utifrån föreställningen om att människan har en fri vilja. Det politiska systemet, rättssamhällets uppbyggnad, hela den kommersiella sektorn där reklam och marknadsföring är centrala komponenter, allt består av system där det är en förutsättning att det finns någon form av antagande kring människans förmåga att välja mer eller mindre fritt.

Frågor kring medvetande, fri vilja och intentionalitet är också i högsta grad aktuella när vi idag funderar på hur långt vi kan komma när det gäller utvecklingen av artificiell intelligens. Vad utvecklingen av artificiell intelligens kan innebära

för såväl individ som samhälle är en viktig fråga i vår tid. Men vad menar vi egentligen med intelligens? Är det förmågan att utifrån en stor mängd data kunna göra en sammanvägning och komma fram till en slutsats? I så fall låter det inte otroligt att det mänskliga subjektets kapacitet att välja kan efterliknas inom ramen för avancerade digitala algoritmer. Men om intelligens är något mer än en förmåga att hantera komplexa sammanhang blir läget ett annat. Om människan är ett subjekt där vilja och värderingar spelar en avgörande roll är det svårare att återskapa med hjälp av datorer. Det behöver inte vara omöjligt, men dagens funktioner som benämns som artificiell intelligens är så långt ifrån det vi kallar intelligens hos människan att det är svårt att dra några långtgående slutsatser om vad som kan vara möjligt i framtiden.

Det finns många sätt på vilket föreställningen om en fri vilja kan problematiseras. Dels är det svårt att göra välgrundade fria val beroende på valsituationens komplexitet. Har jag den kunskap och insikt jag behöver för att göra egna fria val i olika konkreta situationer i vardagslivet? Men föreställningen om viljans frihet kan också problematiseras utifrån vetenskapliga, filosofiska och religiösa perspektiv.

Först och främst kan vi konstatera att hela det vetenskaps-samhälle som utvecklats sedan upplysningstidens inträde har byggt på en föreställning om att vårt fysikaliska universum styrs av naturlagar. En given konsekvens av det är att vårt universum i grunden är deterministiskt. Det styrs av kausalitet inom ramen för givna naturlagar. I ett sådant universum finns i egentlig mening ingen plats för intentionalitet, och i förlängningen än mindre någon form av subjektiv mänsklig frihet. Inte heller de slumpprocesser som gäller i partikelvärlden och till viss del även i andra sammanhang, kan erbjuda något stöd för en fri vilja, snarare tvärtom.

Det finns också mer avgränsade vetenskapliga perspektiv som utmanar föreställningen att människan har en fri vilja. Ett sådant perspektiv handlar om den vetenskapliga analysen av hur vår hjärna fungerar. Mycket av den vetenskapliga kunskap vi idag har om hjärnan, tillsammans med vissa empiriska studier av hjärna och nervsystem som utvecklats under de senaste decennierna, har av många tolkats så att vi som människor de facto helt saknar möjligheter till en fri vilja (mer om detta i senare kapitel). Vårt handlande är bestämt av en närmast oändlig mängd andra faktorer, och vi fattar därmed bara de beslut som vi tycks vara »förprogrammerade« att fatta. Vårt nervsystem fattar egentligen besluten på egen hand, och vår medvetenhet är därmed en konsekvens av, och inte en orsak till, dessa beslut. Ur detta perspektiv är människan i själva verket något som kan liknas vid en tidig och av naturen själv konstruerad version av de självlärande robotar som vi förväntas ha utvecklat inom en snar framtid. Slutsatsen blir alltså att vi helt saknar den mänskliga frihet de flesta av oss föreställer sig att vi har.

Ett annat vetenskapligt område pekar i en liknande riktning. Inom den traditionella kvantitativa sociologin studeras oberoende och beroende variabler och hur dessa förhåller sig till varandra. De oberoende variablerna tänks då vara variabler som betingar utfallet på de beroende variablerna. Kön, ålder, uppväxt och utbildning kan exempelvis vara oberoende variabler när man ser på individens politiska ställningstaganden vilket då är undersökningens beroende variabler. Det grundläggande antagandet är alltså att alla mänskliga ställningstaganden kan förklaras av bakomliggande variabler. Problemet är bara att det är fullständigt otänkbart att kunna kartlägga en människas genetiska förutsättningar tillsammans med människans alla relevanta livserfarenheter.

Men det är inte bara inom vetenskapen som man finner anledning att ifrågasätta den mänskliga friheten. Även inom kristen teologi finns tanken att människan inte av sig själv kan åstadkomma att hon vänder sig till och söker Gud. Det är bara Gud själv som kan åstadkomma detta i människan. Möjligen kan människan sätta sig på tvären och hålla emot, men det skulle i så fall röra sig om en mycket begränsad grad av frihet. Mer om detta följer i andra kapitel i föreliggande bok.

Att föreställningen om människans frihet och därtill relaterade ansvar kan ifrågasättas är mycket intressant i ljuset av hur det svenska samhälle vi lever i faktiskt fungerar. Det finns en paradoxal motsättning mellan ett vetenskapligt ifrågasättande av den mänskliga friheten och ett samhälle präglad av tilltro till vetenskapen samtidigt som det i samma samhälle finns en betoning på mänsklig valfrihet. Vi ska återkomma till denna paradox, men först reflektera lite mer allmänt om vari föreställningen om människans frihet består.

Vi lever i ett samhälle fyllt av situationer där vi som människor förväntas göra våra självständiga val. Det kan handla om allt från triviala vardagsfrågor till mer överordnade principiella frågor. Vilken lunchmat ska jag välja idag? Vilken klänning ska jag ha på mig på festen på lördag? Vilken bil ska jag köpa – eller ska jag alls ha någon egen bil med tanke på de stora och viktiga frågorna kring lokal och global hållbarhet? Vilket elbolag ska jag välja som leverantör av min elenergi? Var vill jag och mina barn att de ska gå i skolan? Hur ska jag hantera placeringarna av den del av mina pensionsavsättningar som jag själv kan påverka? Vilket politiskt parti ska jag rösta på? Vad ser jag som meningen med mitt liv? Vilka överordnade värden, strukturer, sammanhang och gud(ar) ska jag välja som utgångspunkt för mitt sätt att leva mitt liv?